

УДК 161.1:[330.14:330.111.4-05](045)

Волошина С.В.*кандидат економічних наук, доцент,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського***Скубіліна А.В.***аспірант,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

ПОНЯТІЙНИЙ БАЗИС КАТЕГОРІЇ «ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ»

У статті досліджено еволюцію людини економічної від «компетентного егоїста» до інституційно, культурно та соціально обумовленої особистості. Шляхом поєднання егоїстичної та соціальної концепцій надано авторське визначення категорії «людина економічна». Проаналізовано сучасні погляди вчених на категорію «капітал», зміст якої полягає у здатності приносити дохід; визначено власне бачення даного поняття. Під час дослідження дефініції «людський капітал» визначено, що переважає ресурсний підхід, за яким людина, її якості та здібності розглядаються як необхідні ресурси для виробничо-господарської діяльності. Встановлено, що інвестиційний підхід базується на джерелах формування і розвитку людського капіталу, що розширює змістовність даної категорії. На підставі узагальнення сучасної наукової думки запропоновано вдосконалення досліджуваного понятійно-категорійного апарату.

Ключові слова: модель людини, людина економічна, капітал, ресурсний підхід, інвестиційний підхід, людський капітал.

ПОНЯТИЙНЫЙ БАЗИС КАТЕГОРИИ «ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ»

Волошина С.В., Скубилина А.В.

В статье исследована эволюция человека экономического от «компетентного эгоиста» до институционально, культурно и социально обусловленной личности. Путем объединения эгоистической и социальной концепций представлено авторское определение категории «человек экономический». Проанализированы современные взгляды ученых на категорию «капитал», содержание которой заключается в способности приносить доход; дано собственное видение данного понятия. При исследовании дефиниции «человеческий капитал» определено, что преобладает ресурсный подход, согласно которому человек, его качества и способности рассматриваются как необходимые ресурсы для производственно-хозяйственной деятельности. Установлено, что инвестиционный подход базируется на источниках формирования и развития человеческого капитала, что расширяет содержательность данной категории. На основании обобщения современной научной мысли предложено усовершенствование исследуемого понятийно-категориального аппарата.

Ключевые слова: модель человека, человек экономический, капитал, ресурсный подход, инвестиционный подход, человеческий капитал.

«HUMAN CAPITAL» CATEGORY CONCEPTUAL BASIS

Voloshyna S., Skubilina A.

In the article evolution of the homo economicus from «competent egoist» to institutionally, culturally and socially determined personality is researched. Author's definition of the category of «homo economicus» granted by combining selfish and social concepts. The current views of the scientists were analyzed and include the category of «capital», the content of which is the ability to generate income. Additionally, the own vision of the concept is defined as the result. During research of the definition of «human capital» it was defined, that resource-based approach is dominating, according to which the person, his/her qualities and abilities are viewed as the necessary resources for production and business activities. It was found that the investment approach is based on the sources of the formation and development of human capital, which expands the richness of this category. Based on the synthesis of modern scientific thought, an improvement of considered conceptual-categorical apparatus was proposed.

Keywords: human model, homo economicus, capital, resource approach, investment approach, human capital.

Постановка проблеми. Економіка сучасної України тривалий час перебуває у кризовому стані, що зумовлено неефективними процесами формування і використання людського капіталу, відсутністю системного та комплексного погляду на даний економічний ресурс. Формування нового для української економіки розуміння людини саме як капітального активу, який потребує інвестицій для створення і подальшого розвитку задля отримання додаткового доходу, є актуальним завданням сучасної вітчизняної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розробки концепції економічної людини та її подальшого розвитку обіймалися як класики (А. Сміт, М. Вебер, Л. Вальрас, К. Менгер та ін.), так і сучасні науковці, зокрема М.П. Лукашевич, С.В. Мочерний, М.В. Довбенко, В.В. Москаленко, В.В. Радаєв. Основоположниками теорії людського капіталу є нобелівські лауреати Т. Шульц та Г. Беккер. Над визначенням основних складників, характеристик, видів людського капіталу, напрямів його інвестування продовжують працювати такі сучасні вчені, як О.А. Грішнова, Н.І. Верхоглядова, О.М. Бородіна, Н.В. Голикова, І.С. Каленюк, Г.В. Рожков та ін. Однак низька конкурентоспроможність людського капіталу України, а отже, і проблеми створення конкурентної продукції, зумовлюють потребу продовження досліджень у даній предметній області.

Постановка завдання. Метою даної статті є розвиток понятійно-категорійного апарату теорії людського капіталу через уточнення сутності категорії «людський капітал» та її базових понять (людина економічна, капітал).

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «людський капітал» має дуальну природу, в основі цього поняття лежать різномірні складники – людина та капітал. Теоретичний аналіз кожної окремої категорії дасть змогу краще зрозуміти сутність капіталу людського.

А. Сміт уперше ввів поняття «економічна людина» («Дослідження про природу і причини багатства народів», 1776 р.). Економіст розглядав людину як раціональну, егоїстичну істоту, яка діє заради користі.

У працях Ж.Б. Сея («Трактат політичної економії», 1803 р., «Повний курс політичної економії», 1830 р.) уже фігурує психологічний складник, а саме відчуття людини, за допомогою яких визначається корисність товару.

Дж. С. Міль та Дж. Бентам розглядали капіталіста як людину, яка прагне до «максимуму щастя» заради досягнення насолоди, причому відчуваючи відразу до праці.

Представники німецької історичної школи (К. Гільденбрандт, К. Кніс) убачали людину як егоїста з почуттями солідарності та відповідальності.

К. Маркс («Капітал», 1867 р.) виділяв дві основні фігури капіталістичних відносин: капіталіста та найманого працівника, причому другий є економічно залежним від першого.

Представники маржиналістської теорії (К. Менгер, К. Вальрас) розглядали людину як «раціонального максимізатора», який шляхом обміну раціоналізує споживання через грошовий еквівалент.

Засновник неокласичного напрямку А. Маршалл стверджував, що людина відрізняється певним рівнем раціональності.

Модель людини за Дж. М. Кейнсом зумовлена неповнотою інформації, тому економічний суб'єкт знаходиться у стані невизначеності та для прояснення ситуації звертається за допомогою до більш поінформованої держави.

За Ф. Хайеком людина – це «істинний індивідуаліст», який ділиться своїми знаннями під час взаємодії на ринку.

Інституціоналіст Т. Веблен («Теорія дозвольного класу», 1899 р.) розглядав поведінку людини з позицій інститутів, в яких вона існує. Таким, чином основний мотив діяльності агентів – це відповідність певним нормам, правилам, традиціям задля зміцнення та покращення свого становища в суспільстві.

Д. Канеман та А. Тверські («Раціональний вибір і обрамлення рішень», 1987 р.) у результатах своїх експериментів визначали, що «у процесі ухвалення рішення суб'єкти ігнорують найосновніші принципи і правила, що лежать в основі теорії раціонального вибору ... людські рішення закономірно відхиляються від стандартної моделі. Сучасна людина зазвичай віддає перевагу більш стабільному та низькому заробітку, ніж високому, який пов'язаний із більшим ступенем ризику». Це явище пояснює те, що в суспільстві дуже малий процент підприємців, оскільки люди схильні уникати ситуацій невизначеності.

За цивілізаційним підходом С.Л. Благодетелевої-Вовк («Комплексна модель людини у контексті використання цивілізаційного підходу в економіці», 2016 р.) комплексна модель людини складається із самостійних моделей, різниця між якими полягає в поведінці та цінностях індивідів. Так, людина-дикун характеризується інстинктивністю поведінки та привласнювальницьким характером щодо природних ресурсів. Людина-варвар – егоцентрична, діяльна людина. Традиціоналістська

людина обмежена у своєму життєвому виборі та розвитку, що зумовлено належністю до певної статі. Людина економічна – раціональний максимізатор вигоди. «Людина інституційна, певним чином, ірраціонально оптимізує свої вигоди та мінімізує наслідки діяльності так, щоб у довготривалому періоді підтримувати умови сталого розвитку». Модель людини культурної, на думку автора, є найбільш досконалою, головними рисами цього типу є творчість, людяність, сумлінність. Проте вчена зазначає, що людина може відповідати декільком запропонованим моделям одночасно та називає таке поєднання цивілізаційним профілем особистості.

З.І. Галушка («Штрихи до «моделі людини» в сучасних економічних дослідженнях», 2012 р.) виокремлює «соціальну модель», яка «орієнтована на економічну поведінку людини в соціальному середовищі. Її характеризує процес соціалізації, що розкривається через зміст економічної діяльності та економічної поведінки, відображає специфіку соціально-економічних відносин і суспільно-економічних інститутів та структур. Людина розглядається як система особистісних характеристик, що, крім специфіки потреб та інтересів, включає такі елементи, як світогляд, духовне багатство, мораль, соціальний статус, соціальна роль, спрямованість особистості.

Людина перебуває під впливом багатьох зовнішніх чинників, які, своєю чергою, можуть бути як позитивними для розвитку індивіда, так і негативними, тому особистість можна вважати своєрідним капіталом. Створюючи сприятливі виробничі і соціальні умови, інвестуючи в освіту, в охорону праці, підтримку належного здоров'я та достойного рівня життя, можна отримати високу віддачу, використовуючи фізичні та інтелектуальні ресурси людини у вигляді матеріальних та нематеріальних благ в економічній, культурній та соціальній сферах.

Таким чином, погляди вчених на модель людини змінювались історично разом зі змінами економічного устрою. Бачення людини економічної еволюціонує від «компетентного егоїста» до інституційно, культурно та соціально обумовленої особистості. Однак дані моделі особистості не виключають право на існування одна одної, а являють собою єдність протилежностей. Так, наприклад, в одному випадку людина може діяти всупереч раціональному вибору, що зумовлено діючими інститутами, а в іншому – всупереч соціально прийнятним нормам та правилам, заради отримання максимальної вигоди, що свідчить про те, що передбачити поведінку індивіда досить складно, а іноді й неможливо, тому робота з людьми пов'язана з великими ризиками.

Загалом, поєднуючи егоїстичну та соціальну концепції, доходимо висновку, що людина економічна – це біосоціальна істота, яка використовує свої знання, здібності та навички задля задоволення своїх матеріальних та нематеріальних потреб, вибір дій якої зумовлений певними діючими інститутами.

Сучасна трансформація сутності людини економічної в людський капітал потребує теоретичного обґрунтування ознак останнього, у тому числі з позицій змістовності категорії «капітал».

Історичний аналіз наукової думки в даній сфері показав, що:

- прибічники ресурсного підходу (А. Сміт, Дж.С. Мілль, Й. Шумпетер, Дж.Б. Кларк та ін.) розглядали капітал у вигляді ресурсів, необхідних для виробничої діяльності. Так, А. Сміт («Дослідження про природу і причини багатства народів», 1776 р.) трактував капітал як сукупність запасів, які використовуються у виробництві для одержання прибутку. Дж.С. Мілль («Основи політичної економії», 1848 р.) визначав капітал у вигляді нагромаджених продуктів минулої праці, які призначені для виробництва. Й. Шумпетер під капіталом розумів виробничий ресурс, необхідний для залучення засобів виробництва. Подібної точки зору дотримувався і Дж.Б. Кларк, за яким капітал – це запас виробничих благ, що служать основою для виробництва;

- представники вартісного підходу (К. Маркс, Дж.М. Кейнс, І. Фішер та ін.) визначали капітал як певні блага, що здатні приносити дохід. Зокрема, К. Маркс («Капітал», 1867 р.) під капіталом розумів самозростаючу вартість, яка формується за допомогою привласнення частини найманої праці робітників. Дж.М. Кейнс розумів капітал як багатство, яке приносить дохід. І. Фішер розглядав капітал як економічну категорію, виражену у формі всіх благ, які здатні приносити дохід у будь-якій сфері та діяльності.

Глибоке розуміння сутності людського капіталу неможливе без визначення сучасної змістовності категорії «капітал». Дослідження сучасних поглядів учених на категорію «капітал» дає змогу визначити власне бачення цього поняття (табл. 1).

Визначення І.О. Бланка є спрощеним, оскільки включає узагальнені елементи капіталу, які слугують джерелами отримання додаткового доходу. В.А. Каменецький та В.П. Патрикеев ототожнюють капітал із сукупністю благ, однак не зазначають результат їх використання. Л.І. Михайлова трактує зазначене поняття як актив, що є доречним, оскільки актив має здатність приносити дохід. Дефініція С.В. Мочерного подібна до розуміння капіталу К. Марксом. Визначення Н.М. Королюк найбільш широке, однак містить повторний рахунок елементів капіталу і програмування їх на раціональне використання, що, на нашу думку, не слід відносити до характеристики капіталу загалом.

Таким чином, на основі результатів проведеного теоретичного аналізу можна стверджувати, що під капіталом слід розуміти систему економічних відносин, за якої інвестована вартість матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів у будь-який вид господарської діяльності здатна приносити дохід.

Батьком революції вкладень у людський капітал і автором терміну «людський капітал» вважається американський економіст, лауреат Нобелівської премії Т. Шульц («Інвестиції в людський капітал», 1961 р.). Він поділяв людські здібності на природжені та набуті, останні ж за рахунок відповідних вкладень можуть бути посилені, які й називаються людським капіталом.

Таблиця 1. Сучасні наукові підходи до визначення категорії «капітал»

Науковець	Визначення
І.О. Бланк [1]	Матеріальні, грошові і фінансові вкладення, які достатні для виконання господарсько-фінансової діяльності і створення додаткової вартості.
В.А.Каменецький, В.П. Патрикєєв [2, с. 12]	Сукупність благ, які має у своєму розпорядженні людина (або які вона може використовувати) й які є природною енергією в різних формах, людські здібності (знання, якості), матеріалізована праця і інтелект, тобто трудові блага, раніше створені людиною у вигляді матеріальних засобів, ресурсів та інформації.
Л.І.Михайлова [3, с. 16]	Активи (матеріальні і нематеріальні) організації, регіону, галузі чи суспільства загалом, що формують та визначають їх цінність, багатство.
С.В.Мочерний [4]	Система відносин економічної власності, за яких знаряддя праці та інші об'єкти власності дають змогу їх власникам привласнювати частину чужої неоплаченої праці у всіх сферах суспільного відтворення.
Н.М. Королук [5, с.105]	Відносини між суб'єктами власності з приводу раціонального використання сукупності матеріальних та нематеріальних факторів виробництва, робочої сили, інтелектуального потенціалу працівників, фінансового капіталу для відтворення себе як економічної системи, створення конкретної користі (товарів, послуг, інтелектуального продукту), необхідного доходу на основі загального економічного інтересу.

Джерело: складено авторами

Таблиця 2. Сучасні наукові погляди щодо трактування категорії «людський капітал»

Науковець	Дефініція
Н.В. Голикова [6]	Вартість запасу здібностей, досвіду і знань, залученого до системи господарювання і капіталізованого на основі відносин найму, здатного приносити додану вартість (прибуток).
І.С. Каленюк [7]	Вартість, авансована й уречевлена у вигляді запасу знань, інформації, досвіду, навичок, мотивацій та здоров'я, які мають властивість приносити більший дохід.
Р.М. Нурєєв [8]	Сукупність усіх виробничих якостей працівника, які включають придбані знання, навички, а також мотивацію та енергію, що використовуються для виробництва економічних благ.

Закінчення табл. 2

Г.В. Рожков [9, с. 167]	Сукупність природних здібностей, інтелектуального капіталу, здоров'я, набутих знань, професійних навичок, мотивацій до праці і постійного розвитку, мобільності, загальної культури, яка включає в себе моральні цінності, знання і дотримання норм, правил, законів людського спілкування.
О.М. Бородіна [10]	Сукупність проінвестованих суспільно доцільних виробничих і загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, які їй належать, є невіддільними від неї та практично використовуються у повсякденному житті.
О.А. Грішнова [11, с.16]	Економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинених унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають в їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу.
О.М. Носик [12]	Інтегративна цілісність його базових і похідних форм, відтворення яких здійснюється на основі прямих та інституційно-соціальних інвестицій у людину. До базових форм належать: капітал здоров'я, освітній, професійного навчання, інформаційний, культурний, капітал мобільності і родинного виховання. Похідні форми людського капіталу – це інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали людини, які визначаються базовими.
Т. Кір'ян [13, с. 73]	Сукупність належних працівнику природних здібностей (здоров'я, творчі схильності тощо), а також самостійно нагромаджених (набутих у результаті життєвого досвіду) та розвинутих ним унаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення.
М.К.Маринічева [14, с. 24]	Сукупність індивідуальних знань, досвіду, вмінь і навичок співробітників організації та їх спроможність до сприйняття змін.
І.В. Журавльова, А.В. Кудлай [15, с. 37]	Економічна категорія для позначення адекватної постіндустріальному стану суспільства соціально-економічної форми вираження продуктивних і комунікативних якостей, здібностей, сил, функцій та ролей людини, залучених до системи соціально орієнтованої економіки змішаного типу, сформованих і розвинутих унаслідок інвестування, що є власністю людини, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню ефективності праці, доходів, морального задоволення свого власника, а також доданої вартості підприємства.

Джерело: складено авторами

Дж. Кендрик («Сукупний капітал США і його функціонування», 1978 р.) визначив людський капітал як матеріалізовані загальні та спеціальні знання людини та її здатність до продуктивної праці.

М.М. Критський («Людський капітал», 1991 р.) зазначав, що набуття знань може відбуватися без додаткових вкладень, на прикладі відомого способу learning by doing, тобто навчання на практиці. Однак для того щоб працівник перейняв досвід колег та набув необхідних знань та навичок у процесі виробництва, потрібні затрати часу, тому цей фактор можна вважати інвестицією.

На підставі узагальнення сучасної наукової думки уточнимо сутність категорії «людський капітал» (табл. 2).

Аналіз представлених у табл. 2 наукових поглядів на категорію «людський капітал» дав змогу зробити такі узагальнення:

- переважає ресурсний підхід, за яким людина, її якості та здібності розглядаються як необхідні ресурси для виробничо-господарської діяльності (Н.В. Голікова, Т. Кір'ян, Р.М. Нурєєв та ін.). Причому існують розбіжності щодо розуміння набору необхідних рис людини з переважним фокусуванням уваги на знаннях, уміннях, навичках, мотивації. Вважаємо необхідним не погодитися з точкою зору І.С. Каленюк і О.М. Носик щодо розгляду як окремого елемента людського капіталу інформації. На нашу думку, інформація є об'єктивною реальністю, яка не змінює свою суть під час використання багатьма агентами, тому вона не належить певному конкретному індивіду;

- має місце непоодинокі точка зору щодо відсутності зазначення у сутності даної категорії отримання доходу як мети застосування людського капіталу, що суперечить змісту капіталу (Р.М. Нурєєв, М.К. Маринічева, Т.А. Кудлай та ін.). Так, Р.М. Нурєєв називає метою застосування людського капіталу створення благ, тоді як М.К. Маринічева – спроможність до сприйняття змін, а Т.А. Кудлай – задоволення потреб клієнтів та одержання власної вигоди;

- прибічники інвестиційного підходу (О.М. Бородіна, О.А. Грішнова, О.М. Носик, Т. Кір'ян, І.В. Журавльова, А.В. Кудлай та ін.) додатково наголошують на джерелах формування і розвитку людського капіталу, що розширяє змістовність даної категорії. Між тим, зокрема у визначенні О.А. Грішнкової не названо головного отримувача доходу – власника засобів виробництва.

Отже, трактування категорії «людський капітал» багатогранне та складне, однак усі зазначені дефініції доповнюють одна одну і допомагають найбільш повно визначити змістовність даного поняття.

На нашу думку, людський капітал – це соціально-економічна категорія, яка відображає сформовані внаслідок інвестицій у здоров'я, знання, вміння, навички, досвід, мотивацію, культуру та інші характеристики людини економічної, які приносять дохід.

Висновки з проведеного дослідження. Критичний аналіз наукової думки на сутність людського капіталу та його базових понять дав змогу доопрацювати їх до такого виду:

- економічна людина – це біосоціальна істота, яка використовує свої знання, здібності та навички задля задоволення своїх матеріальних та нематеріальних потреб, вибір дій якої зумовлений певними діючими інститутами;

- капітал – система економічних відносин, за якої інвестована вартість матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів у будь-який вид господарської діяльності здатна приносити дохід;

- людський капітал – соціально-економічна категорія, яка відображає сформовані унаслідок інвестицій в здоров'я, знання, вміння, навички, досвід, мотивацію, культуру та інші характеристики людини економічної, які приносять дохід.

Подальші дослідження будуть орієнтовані на визначення складу і структури людського капіталу, аналіз методичних підходів до оцінювання окремих його характеристик.

1. Бланк І.А. *Управление формированием капитала* / І.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2008. – 510 с.

2. Каменецький В.А. *Капитал (от простого к сложному)* / В.А. Каменецький, В.П. Патрикеев. – М.: Экономика, 2006. – 583 с.

3. Михайлова Л.І. *Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: [монографія]* / Л.І. Михайлова. – К.: ЦНЛ, 2008. – 388 с.

4. Мацелюх Н.П. *Історія економіки та економічної думки. Політична економія. Мікроекономіка. Макроекономіка: навч. посіб.* / Н.П. Мацелюх, І.А. Максименко ; 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 382 с.

5. Королюк Н.М. *Історичні аспекти бухгалтерського обліку людського капіталу* / Н.М. Королюк // *Вісник ЖДТУ*. – 2006. – №4(38). – С. 104–112.

6. Голикова Н.В. *Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01* / Н.В. Голикова. – К.: Ін-т екон. прогнозів НАН України, 2004. – 24 с.

7. Каленюк І.С. *Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності* / І.С. Каленюк // *Економіка України*. – 2003. – № 7. – С. 67–73.

8. Нуреев Р.М. *Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала)* / Р.М. Нуреев // *Вопросы экономики*. – 2000. – № 9. – С. 136–157.

9. Рожков Г.В. *Генезис инновационной экономики в России* / Г.В. Рожков ; под ред. С. Ерошенкова. – М.: МАКС Пресс, 2009. – 888 с.

10. Бородіна О.М. *Людський капітал як основне джерело економічного зростання* / О.М. Бородіна // *Економіка України*. – 2003. – № 7(500). – С. 48–53.

11. Грішнова О.А. *Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки* / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.

12. Носик О.М. *Форми людського капіталу: головні підходи до визначення* / О.М. Носик // *Вісник Національного університету «Юридична академія України*

імені Ярослава Мудрого». – 2014. – №3. – С. 149–158[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuua_etp_2014_3_15.

13. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – №9. – С. 64–73.

14. Мариничева М.К. Управление знаниями на 100%: Путеводитель для практиков / М.К. Мариничева. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 320 с.

15. Журавльова І.В. Управління людським капіталом підприємства: наук. вид. / І.В. Журавльова, А.В. Кудлай. – Харків: ХАНЕУ, 2004. – 284 с.

E-mail:skubilina.anastasiia@gmail.com